

УДК 37.101

А. О. Мігалуш,
аспірант

(Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут")

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У даній статті автор обґрунтовує важливість виховання толерантного ставлення до людей з особливими потребами. Розглядає проблеми та бар'єри з якими стикається дана соціальна група в процесі спілкування зі "здоровими" однолітками та дорослими. Також зазначає, що необхідно змінювати свідомість та психологію людей, суспільства в цілому, стосовно можливостей, здібностей людей з особливими потребами.

На сьогодні весь світ занепокоєний проблемами дискримінації та соціальної ізоляції найменш захищених груп населення та вихованням толерантного, доброзичливого ставлення до них. Адже саме толерантність є основою демократії до якої прагне багато країн.

Пройшовши довгий шлях від внутрішньодержавних воєн до світових, від маленьких збройних сутичок до масових заворушень, до людей прийшло розуміння того, що основною умовою миру в світі є взаємотерпимість, толерантне ставлення один до одного, солідарність, діалог і взаєморозуміння. Й хоча толерантність не є універсальною моральною цінністю, зрозуміло, що саме вона має бути основою норм поведінки всіх людей, а не окремої особистості. Це твердження є базовим у "Декларації принципів толерантності", що була прийнята 16 листопада 1995 р. на XXVIII сесії Генеральної конференції держав-членів ЮНЕСКО. У цьому основоположному міжнародному документі визначено сутність толерантності, але не як поступки чи потурання, а насамперед як "активного ставлення до дійсності, що формується на основі визнання універсальних прав і свобод людини. Ні за яких умов терпимість не може слугувати виправданням зазіхань на ці основні цінності" [1].

При цьому слід підкреслити, що таке визначення не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає визнання того, що люди за своєю природою відрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. У такому випадку толерантність виступає як компроміс між різними принципами, на яких вибудовується сфера людини, її взаємини з оточуючими, зі світом у цілому.

Крім того, толерантність – не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Адже вона виступає показником дотримання базових прав і свобод громадян. Основними серед них є: а) фізичні права людини – здійснення яких задовольняє найважливіші, базові, визначальні потреби людини в забезпеченні її біологічного, "тілесного" існування, виживання, безпечного психофізичного розвитку; б) особисті права – здійснення яких задовольняє потреби людини у формуванні, безпечному функціонуванні й розвитку її як особистості, тобто носія тих або інших духовно-моральних індивідуальних властивостей; в) культурні права – реалізація яких задовольняє потреби людини в доступі до культурних надбань свого народу та інших народів, у її самореалізації шляхом створення різноманітних цінностей культури; г) економічні права – здійснення яких задовольняє потреби людини в її самореалізації в господарській та економічній діяльності, зокрема шляхом участі у виробництві матеріальних благ або у наданні послуг" [2: 83].

Отже, на основі принципів толерантності, людині законом або іншими засобами повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволяють їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та в соціальному відношенні здоровими і нормальним шляхом в умовах свободи і гідності.

На жаль, сьогодні багато дітей, а особливо дітей з обмеженими можливостями, не мають необхідних умов для розвитку і не можуть реалізувати свої базові права, адже більшість з них знаходяться в інтернатах у повній ізоляції від суспільства. Крім того саме тут спостерігається найбільша кількість правопорушень. Діти проживають просто в жахливих умовах, над ними знущається персонал, спостерігаються випадки жорстокого поводження і сексуальних домагань. Усе це травмує дитину й призводить до того, що формується особистість, яка не готова до повноцінного самостійного життя після закінчення навчального закладу. Випускники спеціальних закладів мають низький рівень соціалізації та соціальної адаптації. Для них "характерним є:

- невміння застосовувати набуті знання та навички;
- недостатньо розвинена самостійність;
- низький рівень готовності до виконання суспільних обов'язків;
- невідповідність до участі в суспільному житті;
- недостатня підготовка до життя та праці в колективі;
- невміння поводитися в конфліктних ситуаціях;
- вузька варіативність поведінки" [3: 23].

Можливо саме тому суспільство не бажає приймати їх як повноцінних членів, а людина з особливими потребами, зустрівшись з жорстокістю, образами і нерозумінням замикається в собі. Але кожній дитині потрібен світ, який приймав би її такою, як вона є, світ, в якому вона почувала б себе бажаною і повноцінною.

Метою статті є розгляд проблем та бар'єрів, з якими стикається дана соціальна група в процесі спілкування зі "здоровими" однолітками та дорослими, а також пошук шляхів їх розв'язання.

На сьогодні проблема виховання толерантного ставлення до людей з особливими потребами привертає до себе увагу багатьох учених-теоретиків. Наприклад І. Д. Зверева, І. Б. Іванова, А. О. Дробинская вказують на те, що хоча сім'я є основним середовищем розвитку і формування світогляду людини, але воно не єдине, важливу роль відіграє також колектив однолітків. Спеціалісти підкреслюють, що дитина виховується, "присвоюючи", суспільну культуру у своїй власній діяльності, але "дитина не стоїть перед оточуючим світом один на один. Її ставлення до світу завжди опосередковане ставленням людини до інших людей, її діяльність завжди включена в спілкування" [4: 143], тобто діти в спілкуванні і взаєморозумінні з однолітками і дорослими засвоюють картину світу, пізнають складності соціальних відносин. Отже, саме в процесі спілкування відбувається формування уявлень дитини про добро і зло, про доброзичливе (толерантне) ставлення до інших людей і образливе, про відповідальність за друзів. "Відповідальність ж людини за людину для життя колективу, – писав Сухомлинський, – це все одно, що цементний розчин для побудови будинку з цегли: не має розчину – не збудуєш будинок, не має відповідальності людини за людину – немає колективу" [3: 31]. Не буде колективу і без спілкування, побудованого на доброзичливому та толерантному ставленні співрозмовників один до одного.

Основна проблема, на яку ми звертаємо особливу увагу, – це недолік сучасних підходів до виховання толерантної самосвідомості дітей. А основним шляхом її вирішення вважаємо впровадження спільного навчання дітей з особливими потребами та "здорових".

Нашим **першочерговим завданням** є доведення доцільності використання інклюзивної освіти у формуванні толерантної свідомості. Для цього ми розглянемо проблеми з якими стикаються люди під час спілкування і шляхи їх вирішення.

Почнемо з розгляду проблем дітей з особливими потребами, які заважають їм розкритися під час спілкування. Їх можна умовно об'єднати в такі групи:

- 1) Інтелектуальні (сміслові) труднощі: невміння обмежити предмет дискусії; відсутність зворотного зв'язку; некомпетентність однієї із сторін та ін.
- 2) Мотиваційні труднощі: надмір мотивації (наприклад, "хвилювався і не все сказав, згадав") або відсутність мотивації (не хочу розуміти, нецікаво) та ін.
- 3) Етичні (моральні) труднощі: брак тактовності, толерантності з боку співрозмовника; розв'язність, зухвальство однієї з сторін; плітки, чутки, обман, підлість, непорядність; заздрість, необ'єктивність та ін.

- 4) Емоційні труднощі: неохайний, крикливий зовнішній вигляд; зухвалі поза, жести, манери, звички тощо; брутальний тон, підвищена тональність голосу співрозмовника.

Наявність хоча б одного з цих видів труднощів призводить до виникнення дискомфорту під час спілкування. Не слід забувати й про те, що співрозмовник може нетерпимо й зневажливо ставитися до людини з особливими потребами. На нашу думку, несприйняття та агресія до даної соціальної групи виникає через духовну невихованість, відсутність належного досвіду саме в культурно-педагогічній площині.

Насправді багато проблем толерантної свідомості, з якими ми стикаємося в сучасному суспільстві, можна було б пом'якшити, а деякі й розв'язати, якби робота зі "здоровими" людьми була розпочата в більш ранньому віці. Адже "до підліткового віку людина вже має цілком сформовані погляди. Тому сучасних підлітків фактично й доводиться перевчати" [5: 57]. Дослідники зазначеної проблеми одностайні й у думці, що доросла (зріла) толерантність закладається в дитинстві. Отже виховувати в дусі толерантності потрібно починати ще з дитячих садочків, шкіл. Ми ж вважаємо, що найкращим шляхом у даній справі є спільне навчання дітей з особливими потребами та "здорових" (інклюзивна освіта – "англійське дієслово inclusion перекладається, як утримувати, включати, мати місце в своєму складі. Тому inclusion є терміном, що відображає нові погляди не лише на освіту, але й на місце людини в суспільстві" [6: 358]).

Основними ж цілями нашої роботи повинні стати не формування самосвідомості дітей, як насадження поглядів дорослих, а створення таких умов, при яких толерантність у дитини виявляється як природна якість її особистості. А це можливо тільки в інтегративному (інклюзивному) середовищі. Але при цьому слід пам'ятати, що виховання в колективі не означає "втискування в шаблони". Необхідне створення таких умов при яких кожна дитина зберегла б свою індивідуальність.

Виховання толерантності, тобто навчання соціальним навичкам, які перебувають в основі цього процесу, має здійснюватись на раціональному, емоційному та орієнтованому на завдання рівнях. Головними компонентами тут виступають глибокі знання про толерантність, загальна налаштованість на толерантну поведінку, а також певні навички розв'язання конфліктів. Знання про толерантність

допомагає переконати кожного в доцільності вирішення конфліктів і включає усвідомлення наслідків учинків, розуміння меж толерантності, а також інформацію про можливі й необхідні альтернативні дії. Однак самі лише знання не є достатньо потужним стимулом до прояву толерантної поведінки в спілкуванні між дітьми. Необхідними є певні здібності, які посилюють схильність індивіда до толерантного ставлення та здійснення відповідних дій. До таких здібностей належать:

- уміння вести діалог, спілкуватися, з розумінням вислуховувати іншого й висловлювати свої погляди, права та потреби таким чином, щоб інший міг їх зрозуміти;
- уміння дивитись на проблему в реальному світлі й визнавати позицію іншого;
- уміння користуватись моделями конструктивної й демократичної взаємодії;
- розуміння принципової обмеженості й суб'єктності будь-якої інтерпретаційної моделі, відчуття мовчазного вдавнення чогось, яке іноді є передумовою конфліктів.

Означені знання й здібності можуть виховуватись в інклюзивних закладах освіти, адже саме тут до кожної дитини, не залежно від її фізичного чи психічного стану, ставляться як до особистості, що володіє своїми особливостями. Саме такий підхід може називатися "приймаючим" і терпимим, тому що тільки в інтегративному середовищі можлива "двостороння толерантність": діти з особливостями розвитку одержують підтримку і реальне прийняття суспільством, що значно збільшує їхні можливості. "Здорові" однолітки в інтегративному середовищі з більшою ймовірністю, виростають більш толерантними, товариськими, з більш адекватною самооцінкою, менш тривожними й агресивними, більш творчими, ніж діти у звичайних дитячих садках.

Крім того, освітні програми залучення дають можливість малцям з особливими потребами взаємодіяти зі "звичайними" дітьми, спостерігати за ними, наслідувати їх. Інакше кажучи, діти з обмеженими можливостями можуть отримувати такий соціальний досвід, як і їхні "здорові" товариші.

Навчання в класах залучення корисне і для дітей без вад. Вони "з раннього віку починають розуміти, з якими труднощами стикаються люди з особливими потребами, стають чутливими до потреб інших, толерантніше сприймають людські відмінності" [7: 23]. Вони дізнаються, що кожен може подолати значні перешкоди і досягти успіху.

Навчання і виховання дитини в інтегративному закладі робить її толерантною не тільки до дітей з особливостями розвитку, але і до дітей, що виховується в родинах в інших релігійних і національних традиціях. Таке виховання спрямоване на подолання почуття страху і відчуження в дітей і дорослих стосовно інших. "Робота інтегративного закладу є практичним втіленням визнання того, що люди за своєю природою розрізняються за зовнішнім виглядом, положенням, мовою, поведінкою і цінностям і мають право жити у світі і зберігати свою індивідуальність" [8: 37].

Але не слід забувати й про те, що толерантну особистість спроможний виховати, сформувати лише фахово підготовлений і толерантний у всіх відношеннях педагогічний колектив. Адже в більшості випадків самі вчителі і класні керівники стають ініціаторами приниження дитини з особливими потребами "здоровими" однолітками. Часто вчителі звертаються до дітей так щоб підкреслити їх недостатність, виділити серед інших учнів.

В одному з дитячих садків-шкіл, вихователь під час занять говорить (при всіх дітях) вихователям і методистам з інших садочків: "У нас учиться хлопчик із ДЦП. Андрійку, підійди до нас. Бачите, як він уже гарно ходить, а коли прийшов, зовсім не міг самостійно пересуватися. А які в нього зошити! Дивіться, який молодець! Сідай, Андрійку молодець!" [9: 43]. У цій ситуації і сам хлопчик ніяк не соромився, і всі інші учні не знали їм очі подіти.

Психологічна помилка педагога полягає в тому, що він протиставляє дитину з особливими потребами іншим дітям і таким чином підкреслює її обмеженість, з одного боку, а з іншого – створює певну нерівність у взаєминах з дітьми. Можливо, це найскладніше – не виділяти дитини, що має особливості в розвитку, цінувати її гідність, ставитися до її особливостей так само, як до особливостей інших дітей (принаймні наскільки це можливо, щоб ніяк зовні не підкреслювати нічиїх переваг), аби кожний з них відчував власну неповторність, як і унікальність іншого. Саме викладачі повинні шукати стежку до внутрішнього потенціалу дитини і допомагати їй усвідомити свою індивідуальність і особливість, а також допомогти іншим учням прийняти її як належить. Отже слід добиватися того, щоб усюди – в сім'ї, навчальній групі або класі, там, де йде обмін ідеями, думками, де відбувається навчання і спілкування, – толерантність стала нормою поведінки та взаємоповаги.

Зрозуміло, що вирішувати питання нетерпимості до людей з особливими потребами потрібно не лише на рівні сім'ї та школи, а й на державному. Оскільки уряд кожної країни несе відповідальність за застосування законодавчої бази в цілях захисту прав людини, за заборону і покарання за злочини, здійснені на ґрунті ненависті й дискримінації певних груп населення. Держава також повинна забезпечувати однакову для всіх можливість звернення до суду, комісії з прав людини або до Уповноваженого з прав людини. Це необхідно для уникнення самосуду і насильства в процесі суперечок.

Але хоча законодавство грає значну роль в протидії нетерпимості на рівні індивідуальної свідомості, воно не є головним важелем. Часто не толерантне ставлення до певних груп населення

сягає своїми коренями таких явищ, як неuczтво і страх: страх перед невідомим, іншими культурами, націями, релігіями.

Отже, існує потреба в достовірній та повній інформації про людей з особливими потребами, їх проблеми та можливості. Таку інформацію можуть розповсюджувати засоби масової інформації. За кордоном практикують використання спеціальних колонок в журналах та газетах, регулярні цикли передач на радіо та телебаченні, в яких обговорюються питання дискримінації цих людей та їхніх родин. Поступово на зміну матеріалам, що викликають жалощі та співпереживання приходять публікації про можливості, таланти та здібності дітей з особливими потребами. Маючи ж повноцінну інформацію, людина зможе адекватно оцінити інших, і визначити своє ставлення до них.

Необхідно також не забувати, що нетерпимість суспільства – це нетерпимість його громадян. Фанатизм, стереотипи, образи або жарти на тему фізичних або розумових вад людей з особливими потребами – конкретні приклади нетерпимості, які щодня мають місце в житті частини людей. Нетерпимість веде тільки до нетерпимості у відповідь. Вона примушує своїх жертв шукати форми помсти. Для того, щоб боротися з нетерпимістю, індивідуум повинен усвідомлювати зв'язок між своєю поведінкою та гріховним колом недовіри та насильства в суспільстві. Кожен з нас повинен поставити собі питання: Чи толерантний я? Чи вішаю я ярлики на людей? Чи не відкидаю я тих, хто не схожий на мене? Чи не звинувачую я їх в своїх бідах?

Зустрічаючи ескалацію нетерпимості навколо нас, нам не слід сподіватися лише на дії урядів і організацій. Ми всі – частина рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО, 1995.
2. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. – К.: Логос, 2006. – 416 с.
3. Актуальні проблеми спеціальної психології та педагогіки. Збірник наукових праць. – Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2005. – 202 с.
4. Пашков А. Г., Гонеев А. Д. Педагогические основы социальной реабилитации детей с ограниченными возможностями. – Курск: Изд-во КГМУ, 1999. – 224 с.
5. Опыт работы интегративного детского сада / Составители В. В. Алексеева, И. В. Сошина. – М.: Теревинф, 2004. – 184 с.
6. Специальная педагогика: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. И. Аксеонова, Б. А. Архипов, Л. И. Белякова и др.; Под ред. Н. М. Назаровой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр "Академия", 2001. – 400 с.
7. Елен Р. Даниелс і Кей Стаффорд. Залучення дітей з особливими потребами до системи загальноосвітніх класів. – Л.: Товариство "Надія", 2000. – 256 с.
8. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій, І. Єрмакова та ін. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
9. Інвалід і суспільство: проблеми інтеграції. Збірник теоретичних та методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді / І. Д. Зверева, І. Б. Іванова. – К.: А.Л.Д., 1995. – 96 с.

Матеріал надійшов до редакції 09.02. 2009 р.

Мігалуш А. А. Воспитание толерантного отношения к людям с особыми потребностями в инклюзивных образовательных учреждениях.

В данной статье автор рассказывает о важности воспитания толерантного отношения к людям с особыми потребностями. Рассматривает проблемы и барьеры, с которыми сталкивается данная социальная группа в процессе общения со "здоровыми" ровесниками и взрослыми. И утверждает, что необходимо изменить сознание и психологию людей, общества в целом, относительно возможностей, способностей людей с особыми потребностями.

Migalush A. A. Upbringing Tolerant Attitude to People with Special Needs in Inclusion Education.

In this article the author tells about importance of upbringing tolerant attitude to people with special needs. Considers problems and barriers, with which this social group collides during dialogue with the "healthy" children of the same age and adults. Also asserts necessity to change people's consciousness and psychology concerning opportunities, abilities of people with special needs.